

SERVICIO DE INVESTIGACIÓN PREHISTÓRICA
DIPUTACIÓN PROVINCIAL DE VALENCIA
SERIE DE TRABAJOS VARIOS
Núm. 89

**ESTUDIOS DE
ARQUEOLOGÍA IBÉRICA Y ROMANA
HOMENAJE A ENRIQUE PLA BALLESTER**

VALENCIA
1992

ÍNDICE

M. S. HERNÁNDEZ PÉREZ; J. A. LÓPEZ MIRA: <i>Bronce final en el medio Vinalopó. A propósito de dos conjuntos cerámicos del Tabaià (Aspe, Alicante)</i>	1
A. GONZÁLEZ PRATS; E. RUIZ SEGURA: <i>Un poblado fortificado del Bronce final en el Bajo Vinalopó</i>	17
A. OLIVER FOIX: <i>Aproximación al poblamiento del Hierro antiguo en Castellón</i>	29
M. GIL-MASCARELL; M. ENRIQUE TEJEDO: <i>La metalurgia del Bronce final-Hierro antiguo del yacimiento de la Mola d'Agres (Agres, Alicante)</i>	39
J. M. ^a SOLER GARCÍA: <i>El poblado ibérico del Puntal de Salinas (Alicante)</i>	51
M. ALFARO ARREGUI; S. BRONGANO: <i>El sistema defensivo de la puerta de entrada a la ciudad ibérica del Castellar de Meca (Ayora, Valencia)</i>	73
E. CORTELL PÉREZ; J. JUAN MOLTÓ; E. A. LLOBREGAT CONESA; C. REIG SEGUÍ; F. SALA SELLÉS; J. M. ^a SEGURA MARTÍ: <i>La necrópolis ibérica de la Serreta: resumen de la campaña de 1987</i>	83
C. MATA PARREÑO; H. BONET ROSADO: <i>La cerámica ibérica: ensayo de tipología</i>	117
R. RAMOS FERNÁNDEZ: <i>La cratera iberorromana de la Alcudia</i>	175
J. BARBERÁ FARRÁS: <i>El tráfico comercial de la vajilla fina de importación en la Layetania</i>	191
F. CISNEROS FRAILE: <i>Fibulas amulares de la Casa del Monte (Valdeganga, Albacete)</i>	199
R. PÉREZ MÍNGUEZ: <i>Acicates ibéricos del Museo de Prehistoria de Valencia</i>	215
E. CUADRADO: <i>Dos nuevos vasos rituales de bronce de El Cigarralejo</i>	221
L. ABAD CASAL: <i>Terracotas ibéricas del Castillo de Guardamar</i>	225
F. GUSI I JENER: <i>Nuevas perspectivas en el conocimiento de los enterramientos infantiles de época ibérica</i>	239
J. V. MARTÍNEZ PERONA: <i>El santuario ibérico de la Cueva Merinel (Bugarra). En torno a la función del vaso caliciforme</i>	261
F. BLAY GARCÍA: <i>Cueva Merinel (Bugarra). Análisis de la fauna</i>	283
J. PÉREZ BALLESTER: <i>El abrigo de Reiná (Alcalá del Júcar). Ensayo sobre un nuevo modelo de lugar de culto en época ibérica</i>	289
D. FLETCHER VALLS: <i>Comentarios sobre escritura y lengua ibéricas</i>	301
H. GUITER: <i>Ibère et minoen</i>	313
C. ARANEGUI GASCÓ: <i>Una falcata decorada con inscripción ibérica. Juegos gladiatorios y venationes</i>	319
J. DE HOZ: <i>Estudio epigráfico</i>	330
J. VELAZA: <i>Sobre el esgrafiado ibérico de Barchín del Hoyo</i>	345
M. ^a A. MEZQUÍRIZ IRUJO: <i>Inscripción ibérica en Andelos (Mendigorría, Navarra)</i>	347
L. PÉREZ VILATELA: <i>Ibérico «Egiar» en un epígrafe de Caminreal (Téruel)</i>	351

F. MATEU Y LLOPIS: <i>Toponimia ibérica en la nomina civitatum ispanie sedes episcopalium. Comentario</i>	361
L. SILGO GAUCHE: <i>Los límites étnicos de la turdetania</i>	365
C. ALFARO GINER: <i>Sagum Hispanum. Morfología de una prenda ibérica</i>	373
F. J. FERNÁNDEZ NIETO: <i>Una institución jurídica del mundo celtibérico</i>	381
C. GÓMEZ BELLARD: <i>La isla de Ibiza en la época de las Guerras Púnicas</i>	385
J. M. ^a BLÁZQUEZ; M. ^a P. GARCÍA-GELABERT: <i>Secuencia histórica de Castulo (Linares, Jaén)</i>	391
P. P. RIPOLLÉS: <i>Las balsas romanas de Benifaraig (Alberic, Valencia)</i>	397
G. MARTÍN: <i>Materiales romanos de las colecciones del Museo de Prehistoria de Valencia. (Antiguos fondos, I)</i>	411
V. ESCRIVÁ TORRES; C. MARÍN JORDÁ; A. RIBERA I LACOMBA: <i>Unas producciones minoritarias de barniz negro en Valentia durante el S. II a. J.C.</i>	443
J. MONTESINOS I MARTÍNEZ: <i>Terra sigillata en Valentia: productos hispánicos</i>	469
J. L. JIMÉNEZ SALVADOR: <i>El monumento funerario romano situado en el centro escolar «José Romeu» de Sagunto</i>	539
J. J. SEGUÍ MARCO: <i>Paullo Aemilio Regillo, patrono de Saguntum</i>	555
F. ARASA: <i>Una Oficina lapidaria en la comarca de l'Alt Palància (Castelló)</i>	567
J. CORELL: <i>Inscripciones romanas de Iniesta y Sisante (Cuenca) y la Iglesiasuela del Cid (Teruel)</i>	583
F. ESTEVE GÁLVEZ: <i>La vía romana per les Coves de Vinromà i Vilanova d'Alcolea (Castelló)</i>	597
V. M. ROSSELLÓ I VERGER: <i>Les vies romanes al País Valencià. Il·lusions i certeses</i>	619
I. GARCÍA VILLANUEVA; M. ROSSELLÓ MESQUIDA: <i>Las ánforas tardorromanas de Punta de l'Illa de Cullera</i>	639
E. A. LLOBREGAT: <i>Las cruces de la Punta de l'Illa (Cullera)</i>	663
J. MATEU: <i>La erosión: un debate mediterráneo</i>	671

Ferran ARASA*

UNA OFFICINA LAPIDÀRIA EN LA COMARCA DE L'ALT PALÀNCIA (CASTELLÓ)

La comarca de l'Alt Palància s'articula al voltant de l'alt curs del riu epònim, a la vora del qual i prop de la seua desembocadura es troba l'antiga ciutat de *Saguntum*. L'escassa altitud i l'abundància d'aigua fan d'aquesta vall un lloc especialment apte per a l'agricultura. La capital comarcal, Sogorb (364 m. d'altitud), està situada a 26 km. en línia recta al NW de *Saguntum*. L'atenció dels cronistes i historiadors en aquesta comarca s'ha centrat tradicionalment en la polèmica sobre la reducció de l'antiga ciutat de *Segobriga* a Sogorb, població que no presenta vestigis notables d'època romana¹. Des de principis del segle XVI es coneixen en la comarca abundants troballes epigràfiques que es concentren particularment en dues localitats, Xèrica i Viver, separades tan sols per 2 km. i situades a uns 36 km. de *Saguntum* i 32 d'*Edeta*. En l'actualitat es coneixen en la comarca un total de 61 inscripcions, de les quals es conserven 37, distribuïdes de la següent manera: Xèrica (27), Viver (13), Begís (7), Caudiel (5), Sogorb (4), Algímia d'Almonessir (2), Assuèbar (1), La Vilanova de Viver (1) i Pina de Montalgrao (1). El nucli format per les localitats de Xèrica i Viver en reu-

neix un total de 40, dues tercers parts del conjunt comarcal. Aquesta densitat de troballes epigràfiques no es correspon amb la presència d'un nucli municipal, puix cap de les inscripcions estudiades conté referències a càrrecs o organismes d'aquesta mena². En consonància amb aquest fet, tampoc es coneix cap jaciment arqueològic de característiques urbanes, cosa que impedeix de plantejar l'existència d'un municipi en aquesta comarca. Es tracta, doncs, d'un conjunt epigràfic de caràcter rural i funerari.

L'estudi d'aquest conjunt epigràfic³ ha permès identificar, entre les inscripcions trobades a Xèrica i Viver, alguns trets que permeten confirmar l'existència d'una *officina* lapidària de caràcter local, com són el tipus de material i la forma del suport. Altres aspectes com la motluració⁴, la decoració⁵ i la paleografia no aporten dades significatives en la definició de la producció epigràfica d'aquesta comarca. Es tracta, doncs, d'una primera aproximació a l'estudi del que pot caracteritzar-se com un taller lapidari de caràcter rural⁶, l'únic d'aquestes característiques identificat en terres valencianes. El primer tret definidor d'aquest taller el constitueix el material⁷: bona part de les inscripcions conservades utilitzen com a suport una calcària fosca de procedència local molt característica⁸. El

* Dpt. de Prehistòria i Arqueologia. Universitat de València.

segon tret és la forma del suport⁹: algunes de les inscripcions fetes sobre aquest material corresponen a un tipus que tampoc apareix en els conjunts epigràfics dels municipi veïns. Hem seleccionat així un grup de 21 inscripcions distribuïdes entre aquestes dues localitats: 14 de Xèrica i 7 de Viver, de les quals es conserven 18, totes les de Xèrica i només 4 de Viver.

El material utilitzat com a suport de les 18 inscripcions conservades és una calcària compacta vetejada de blanc, amb tonalitats que en la majoria de casos oscil·len entre el gris fosc (núms. 4, 8, 9, 10, 11, 12, 15) i el negre (núms. 13, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 21), però que també s'utilitza en ocasions en la seua varietat més comuna de tonalitat gris-blavenca (núm. 3). En altres dos casos l'altura a què es conserven les inscripcions, així com la patina que les recobreix, impedeixen una atribució més exacta (núms. 5, 6). La varietat negra d'aquesta calcària adopta una aparença marmòria, la qual cosa ha fet que alguns autors parlen de «marbre negre». L'existència de pedreres modernes d'aquest tipus de pedra, com ara les de Navarza a Xèrica¹⁰, confirma el seu caràcter local. El primer autor en parlar de l'aprofitament de pedra a la comarca és F. Diago, qui en 1613 assenyala que «cerca de Segorbe se sacavan y cortaban mármoles de tanta estima, que como lo advierte Antonio Nebrissense, de allí los llevavan a Roma»¹¹. Posteriorment, B. Mundina, en 1873, assenyala l'existència de pedreres de «marbre negre» en el «Monte Segarra» de Sogorb¹². També a Caudiel aquest autor cita l'existència d'aquest tipus de pedra: «en la parte septentrional de la villa se halla una cordillera de montes, en la que se encuentran algunas canteras de mármol negruzco, y en uno de estos, inmediato al collado de las Arenillas, se halla abierta una cantera de mármoles melado claro y blanco oscuro»¹³.

Pel que fa a la forma del suport, en el grup de 21 inscripcions atribuïdes inicialment al que anomenarem taller de Xèrica, per la localització majoritària de la seua producció, hi ha 9 lloses, 3 esteles, 2 blocs i altres 7 d'atribució insegura. Alguns d'aquests monuments són de gran tamany (núms. 3, 4, 5, 14, 19), cosa que confirma la seua procedència local. Entre les esteles hi ha tres amb l'extrem superior arrodonit (núms. 9, 11, 15), mentre que de la resta del conjunt comarcal només una el té en forma de timpà i *pulvinus* (ELC 70, Viver). En el conjunt epigràfic comarcal hi ha nou esteles¹⁴, la qual cosa situa aquesta forma com la segona més característica —després de la llosa— de l'epigrafia de l'Alt Palància; quatre d'aquestes esteles tenen el camp epigràfic envoltat per una motlura i, d'aquestes, només una té l'extrem superior arrodonit (núm. 9). D'altra banda, aquesta forma és coneguda en l'epigrafia saguntina, on trobem almenys dos exemplars (ELST 200, 293).

El segon tipus individualitzat en la producció del taller de Xèrica, i el més característic, el formen un

grup de cinc inscripcions (núms. 1, 2, 5, 12, 19) i una d'atribució insegura per la seua deficient conservació (núm. 7), amb una representació arquitectònica figurada: la cara inscrita del monument presenta dues pilastres coronades per capitells corintis, sobre els quals figura una mena d'arquitrau coronat per timpà i acróteres en un cas (núm. 5). El camp epigràfic està delimitat per les dues pilastres i —en els monuments millor conservats— per una línia incisa en el costat inferior, ocupant la part superior de l'intercolumni. Dels tres conservats, un és una llosa (núm. 12) i un altre un bloc (núm. 19), mentre que l'altre —el millor conservat— es troba encastat en una paret i resulta impossible de precisar el seu tipus (núm. 5). Només dos d'aquests monuments tenen el camp epigràfic envoltat per una motlura (núms. 1, 19). Es tracta d'un tipus de monument que, tot i no ser especialment estrany, no apareix en els conjunts epigràfics de *Saguntum* i *Edeta*; només coneixem un cas dubtós a Riba-roja, entre *Edeta* i *Valentia* (IARV 100), cosa que confirma l'originalitat de la producció d'aquest taller¹⁵. Només en altres conjunts més allunyats com *Tarraco* trobem esteles amb una decoració semblant (RIT 335), però de característiques clarament diferenciades¹⁶. Les «stele a edicula», amb representació d'una estructura arquitectònica i, sovint, dels bustos dels difunts a l'interior d'un nínxol, conformen un tipus de monument prou difós a Itàlia en època Júlio-Clàudia¹⁷.

Pel que fa a la resta d'inscripcions, es tracta de set lloses i d'altres dues de dubtosa classificació entre bloc o llosa, dues amb el camp epigràfic llis (núms. 16, 21) i set amb el text envoltat per una motlura (núms. 3, 8, 13, 14, 17, 18, 20). La seua tipologia no presenta cap particularitat i, com la resta d'epígrafs d'aquest grup, no tenen motius decoratius o trets paleogràfics notables que els distingeixen.

Possiblement també altres de les inscripcions d'aquestes dues localitats —i d'altres pròximes com Caudiel— degueren ser producció local. És el cas, entre les no conservades, d'almenys una estela de Xèrica (ELC 83), de semblants característiques formals a les descrites; mentre que entre les conservades, altres dues de Viver (ELC 65) i Xèrica (ELC 84), de diferent tipus de pedra, podrien tenir la mateixa procedència. Quant a la resta de les no conservades, és possible que moltes siguen també de producció local, però no hi ha trets formals o d'altre tipus que permeten la seua atribució segura.

Pel que fa a la cronologia d'aquest conjunt epigràfic, dues poden datar-se en el segle I (núms. 15, 21), sis entre la segona meitat del segle I i la primera del II (núms. 5, 7, 10, 11, 12, 16) i tretze en el segle II (núms. 1, 2, 3, 4, 6, 8, 9, 13, 14, 17, 18, 19, 20). La majoria, doncs, es data en època flàvio-antoniniana, entre la segona meitat del segle I i el II. En conclusió, l'*officina* degué començar la seua produc-

ció possiblement en època flàvia, per a arribar al seu auge en època antoniniana, en la primera meitat del segle II, i desaparèixer en la segona meitat d'aquest segle.

Dues d'aquestes inscripcions devien formar part de sengles monuments¹⁸, segons indiquen les referències a un arc coronat per estàtues que va costar 40.000 sestercis (núm. 13) i a un altre monument també decorat amb estàtues (núm. 3). Es tracta de dues referències singulars en l'epigrafia llatina valenciana, obres de notable qualitat que destaquen en el conjunt comarcal. La seua presència indica l'existència en la comarca d'almenys dues poderoses famílies: la formada per *M. Porcius Rufinus* i *Quintia Proba*, que apareixen en un total de tres inscripcions de Xèrica i Viver (núms. 6, 13, 14), a més d'una altra de Viver (núm. 5) amb familiars directes¹⁹, i la formada per *P. Domitius Sabinus* i *Fabia Attica*, que apareix almenys en una inscripció de Viver (núm. 3)²⁰. Es tracta en tots els casos de gentilicis coneguts en la comarca: *Porcius*, que apareix en 11 ocasions, *Fabius* en 5, *Quintius* en 4 i *Domitius* en 2. Diverses inscripcions de serfs d'aquestes dues localitats deuen estar relacionades amb aquestes famílies²¹ i deuen tenir, per tant, un origen local.

La individualització d'aquesta *officina* afegeix una nova particularitat de gran interès al conjunt epigràfic de l'Alt Palància, però no fa més que reforçar-ne la seua personalitat, sense afegir noves dades que permeten dilucidar la qüestió de la seua pertinença a un territori municipal determinat. Aquest aspecte ha estat abordat per F. Beltrán, qui va assenyalar alguns trets que permeten excloure la zona de Xèrica del territori de *Saguntum* i l'aproximen a *Edeta*²². Posteriorment, G. Alföldy, després d'acabar els llistats onomàstics de la comarca amb els d'aquestes dues ciutats, conclou que no hi ha raons suficients per plantejar la seua inclusió en el territori d'una d'elles²³. Finalment, nosaltres hem tractat de nou el problema, arrellegant aquests arguments que no permeten, ara per ara, una solució definitiva²⁴. Per les característiques del conjunt epigràfic i la inexistència d'un nucli urbà documentat arqueològicament, deu tractar-se d'un *vicus* dependent de *Saguntum*, *Edeta* o d'alguna altra ciutat encara desconeguda, amb algunes famílies d'elevada posició econòmica, cap membre de les quals, però, sembla haver seguit la carrera municipal en la seua ciutat.

En síntesi, de l'estudi de l'epigrafia d'aquesta comarca hom pot extreure algunes conclusions d'interès: 1) existència d'un important conjunt epigràfic propi d'un nucli urbà, inferior als de *Saguntum* i *Valentia* però superior als d'*Edeta*, *Saetabis* i *Dianium*²⁵; 2) més d'un terç d'aquestes inscripcions són producte d'una *officina* local situada entre Xèrica i Viver, individualitzada mitjançant l'estudi del tipus de pedra utilitzat com a suport i la forma d'alguns monuments; 3) aparició de dues inscripcions amb la menció d'un arc i estàtues,

tipus d'epígrafs que apareixen habitualment en nuclis urbans i que indiquen la presència de famílies d'un elevat nivell sòcio-econòmic; 4) aparició de diverses dedicatòries a serfs que adopten una fórmula desconeguda a *Saguntum* però documentada a *Edeta* (CIL II 3802); 5) finalment, en l'aspecte onomàstic, en aquesta zona apareixen alguns gentilicis desconeguts a *Saguntum* i *Edeta*, com ara *Aufidius*, *Aurelius*, *Cassius*, *Herennius*, *Petronia*, *Quintia*, *Vettia* i *Viccus*, la presència dels quals no resulta determinant per la seua escassa importància quantitativa.

RELACIÓ DE LES INSCRIPCIONS ATRIBUÏDES A L'OFFICINA

Per raons d'espai presentem de manera extractada la relació de les inscripcions, amb els llocs de procedència i conservació, descripció, mides, principals referències bibliogràfiques i cronologia. Una informació exhaustiva sobre aquests epígrafs pot consultar-se en el nostre corpus (ELC).

VIVER

1. Segons G. Escolano es trobava «a la puerta de la casa que llaman del Bayle de Teruel». A. Valcárcel la va veure «á la izquierda de la puerta de la casa de la señoría». Actualment desapareguda.

Segons A. Valcárcel era «de mármol negro». El seu dibuix representa una inscripció envoltada per una motlura, amb sengles pilastres als dos costats i un element motlurat en la part superior.

ESCOLANO, 1611, col. 784; VALCÁRCCEL, 1852, p. 105, núm. 357, lám. 66; CIL II 4015; FLETCHER i ALCÁCER, 1955, p. 354, núm. CVIII; RIPOLLÉS, 1976, p. 267, núm. 126; ILAP 37; ELC 61.

L(icipio ?) Agricola.

*L(icipius ?) Exorienis
fratri.*

Per les característiques del suport i el formulari pot datar-se en el segle II.

2. Segons F. Diago es trobava «en la puerta del Párracho, calle del Empedrado». A. Valcárcel la va veure «á la puerta de la casa de la Abadía». E. Albertini la va veure en el «muntant esquerre de la porta del presbiteri». La Casa Abadía, on es conservava, fou destruïda durant la guerra civil. Actualment desapareguda.

Segons A. Valcárcel era «de mármol negro». F. Diago diu d'ella que era una «muy grande i labrada piedra con muchas molduras», però estava «rompida de medio abaxo». Segons E. Albertini es tractava de

pedra comuna de color fosc. Devia tractar-se d'un bloc o llosa. Segons la fotografia de E. Albertini, el camp epigràfic estava flanquejat per dues pilastres estriades figurades amb dues acanaladures, coronades per sengles capitells corintis amb tres fulles apuntades en la *ima folia* i dues més en la *secunda folia*.

DIAGO, 1613 a, p. 83; DIAGO, 1613 b, pp. 54-55, núm. 1; VALCÁRCCEL, 1852, p. 104, núm. 353, lám. 64; CIL II 4008; ALBERTINI, 1913, p. 356, núm. 46, fig. 60; FLETCHER i ALCÁCER, 1955, p. 353, núm. CI; RIPOLLÉS, 1976, p. 268, núm. 128; ILAP 28; ELC 63.

M(arco) Cornelio
Equali a(nnorum) XX
et Cornelio
Carpo a(nnorum) XXX.
5 *Armonia*
[— — —].

Per la forma del suport i el formulari pot datar-se en el segle II.

3. J.L. Villanueva la cita «en la plaza en la pared de la casa del ayuntamiento». A. Valcárcel la va veure «debajo de la reja de la cárcel». Es conserva encastada en la paret lateral de l'Ajuntament.

Sembla tractar-se d'una llosa o bloc paral·lelèpede. El camp epigràfic està envoltat per una motlura. La part esquerra desapareix davall l'emblanquinat de la paret, afectant la primera lletra de r. 3. Una fractura en l'angle superior dret afecta l'última lletra de r. 1. En el gravat de A. Valcárcel es veu la S inicial de *statuas*. Per les característiques del suport i l'alçària de les lletres es tracta d'una inscripció de caràcter monumental.

Dimensions: 61×110 cm.
Alçària del camp epigràfic: 43 cm.
Alçària de les lletres: 11'5×7'7 cm.

VILLANUEVA, 1804, pp. 136-137; VALCÁRCCEL, 1852, p. 103, lám. 63, núm. 348; CIL II 4009; FLETCHER i ALCÁCER, 1955, p. 353, núm. CII; RIPOLLÉS, 1976, pp. 268-269, núm. 131; HE 238; ILAP 29; ELC 64.

— — —] *P(ublio) Domitio Sabino*
[— — — *e]t Fabiae Atticae*
[— — — *s]tatuas posuit.*

Per les característiques del suport pot datar-se en el segle II.

4. Segons M. Martínez Aloy fou trobada l'any 1911 a la vora del camí, prop del riu Palància. Es troba dipositada en l'església de Sant Francesc.

Bloc de calcària fosca trencat per la part superior dreta, afectant la segona lletra de r. 1. En la zona central hi ha una zona mig esborrada, afectant algunes lletres de r. 5-7. El camp epigràfic està envoltat per una

motlura de 4 cm. d'amplària en forma de *tabula ansata*. La fórmula *DM* es troba fora del camp epigràfic.

Dimensions: 105×65×46 cm.
Camp epigràfic: 30×38 cm.
Alçària de les lletres: 8-2'5 cm.

MARTÍNEZ ALOY, 1912, p. 219; FLETCHER i ALCÁCER, 1955, p. 354, núm. CX; HAE 967; RIPOLLÉS, 1976, p. 269, núm. 133; ALFÖLDY, 1984, pp. 235-237; AE, 1984, 603; ILAP 31; ELC 66.

D(is) [M(anibus)]
Otacil(iae) Seran <a>e
ann(orum) XVIII.
Otacil(ius) Seranus
5 *filiae naturali*
et Otac(ilia) Chryso-
polis filiae
pientissimae
h(ic) s(itae).

Per la forma i característiques del suport i el formulari pot datar-se en el segle II.

5. F. Diago la va veure «a la puerta de la casa vieja de la señoría». Posteriorment aquest la va fer col·locar «en la torre de las campanas de la iglesia mayor, a treinta palmos de altura», uns 6'50 m., on actualment es conserva.

Bloc o llosa amb el camp epigràfic situat en la meitat superior de l'espai qui hi ha entre dues pilastres estriades figurades amb dues acanaladures i contraestries (*rudenturae*) en la seua meitat inferior, amb una línia incisa en la base, coronades per sengles capitells corintis, molt erosionat el de l'esquerra, amb tres fulles en la *ima folia* i dues en la *secunda folia*. Sobre aquests hi ha una mena d'arquitrav coronat per dues acróteres i un petit timpà en el centre, tot de factura molt grollera. El camp epigràfic està allisat, mentre que la resta de l'espai que hi ha entre les dues pilastres es troba simplement desbastat, amb una línia incisa en l'estrem inferior delimitant el camp epigràfic. Una fractura irregular en sentit horitzontal talla el monument i la inscripció per la meitat. Un fort colp causat per l'impacte d'un projectil en la darrera guerra civil afecta les línies 2-5 en la zona centre-dreta. En la fotografia de E. Albertini (1913) el text es veu sencer.

Dimensions: 180×90 cm. aprox.
Alçària de les lletres: 5-4 cm. aprox.

DIAGO, 1613 a, p. 95; DIAGO, 1613 b, p. 57, núm. 8; VALCÁRCCEL, 1852, p. 104, núm. 356, lám. 65; CIL II 4010; ALBERTINI, 1913, p. 356, núm. 47, fig. 61; FLETCHER i ALCÁCER, 1955, p. 353, núm. CIII; RIPOLLÉS, 1976, p. 270, núm. 134; ALFÖLDY, 1984, pp. 228-230; AE, 1984, 600; ILAP 32; ELC 67.

Lucius Porcius reprob]u-
s an(norum) XXV h(ic) s(itus) e(st).

5 *Lu[cius Por]-*
cius [Aure]-
us an(norum) [XV] h(ic) s(itus) e(st).

Val[er]ia-
n{i}a Crass-
illa h(ic) s(ita) e(st).

Per les característiques del suport i el formulari pot datar-se en la segona meitat del segle I o la primera del II.

6. F. Diago diu que «está colocada en la torre», on actualment es conserva encastada a una altura aproximada de 5 m.

Fragment de llosa o bloc de calcària ocre-rogenca, trencada per dalt i per la dreta afectant tan sols el final de totes les línies del text.

Dimensions: 20×50 cm. aprox.

Alçària de les lletres: 5 cm. aprox.

DIAGO, 1613 a, p. 95; DIAGO, 1613 b, p. 57; VALCÁRCCEL, 1852, p. 104, làm. 64, núm. 355; CIL II 4011; FLETCHER i ALCÁCER, 1955, p. 354, núm. CIV; RIPOLLÉS, 1976, p. 267, núm. 125; ALFÖLDY, 1984, pp. 225-226; HE 237; ILAP 33; ELC 68.

M(arcus) Por[cius] M(arci) [f(ilius)]
Gal(eria tribu) Rufinu[s an(norum) ——].
M(arcus) Porcius M(arci) [f(ilius) Gal(eria tribu)
Rufus an(norum) LXX. [Quin]-
5 *tia M(arci) f(ilia) Pr[oba an(norum) ——].*

La inscripció es troba massa mutilada per poder datar-la. Tanmateix, deu ser pròxima cronològicament a les altres dues d'aquesta família (núms. 13, 14), datades en el segle II; també el formulari permet aproximar una datació en aquest segle.

7. Segons G. Escolano estava situada «a la puerta de la casa que llaman del Bayle de Teruel». F. Diago la situa «a la puerta de la casa de su señoría». A. Valcárcel encara la va veure «a la derecha de la casa de la Señoría». Actualment desapareguda.

A. Valcárcel diu que era de «mármol negro». En el seu dibuix es veu un bloc o llosa amb la part superior motlurada i el camp epigràfic cenyit per dues franges en relleu, de les quals la de la dreta podria figurar una pilastra estriada amb capitell corinti, però tot molt erosionat. Una fractura per la part inferior afecta part de r. 4.

ESCOLANO, 1611, col. 783; DIAGO, 1613 a, p. 131; DIAGO, 1613 b, p. 55; VALCÁRCCEL, 1852, p. 103, núm. 349, làm. 63; CIL II 4012; FLETCHER i ALCÁCER, 1955,

p. 354, núm. CV; RIPOLLÉS, 1976, pp. 266-267, núm. 123; ILAP 34; ELC 69.

L(ucius) Terentius Iu-
venis a(nnorum) XXV
h(ic) s(itus) e(st)
pater [—].

Per les característiques del suport i el formulari pot datar-se en la segona meitat del segle I o la primera del II.

XÈRICA

8. A. Valcárcel la va veure «en la calle del Ballao, en casa de Crisóstomo Campo». N. Ferrer assenyala la possibilitat que estigués encara en el mateix lloc, on fou descoberta de nou l'any 1983. Es conserva en un corral de la localitat.

Llosa de calcària blau fosc. El camp epigràfic està envoltat per una motlura de 3 cm. d'amplària. Tant els seus costats com la part posterior estan simplement desbastats. Presenta una fractura a l'angle superior esquerre que no afecta el camp epigràfic.

Dimensions: 52×57×15 cm.

Camp epigràfic: 35×38 cm.

Alçària de les lletres: 5'5-3'5 cm.

VALCÁRCCEL, 1852, pp. 44-45, núm. 365, làm. 68; CIL II 3392; FERRER JULVE, 1899, p. 48; FLETCHER i ALCÁCER, 1955, p. 342, núm. LII; ILER 4178; RIPOLLÉS, 1976, p. 252, núm. 74; CORELL, 1989, pp. 280-281, fig. 7; ILAP 1; ELC 72.

L(ucio) Aemilio
L(uci) f(ilio) Gal(eria tribu)
Aemiliano
f(ilio) puissimo
5 *an(norum) XXXII.*

Per les característiques del suport i el formulari pot datar-se en el segle II, possiblement en la seua primera meitat.

9. Es trobava encastada a la Torre de los Hordaces. Es conserva en el Museu Municipal d'aquesta localitat.

Estela amb la part superior arrodonida i la base trencada. El camp epigràfic està envoltat per una motlura de 3'5 cm. d'amplària. La inscripció es troba en un pla rebaixat.

Dimensions: 93×45×26 cm.

Camp epigràfic: 19'5×23'5 cm.

Alçària de les lletres: 4'5-3 cm.

RIPOLLÉS, 1976, p. 253, núm. 80; HE 230; ILAP 22; ELC 73.

*L(ucius) Atili-
us Phi-
leros
an(norum) LV.*

Per les característiques del suport pot datar-se en el segle II.

10. Trobada a la partida del Partidor. Es conserva en el Museu Municipal.

Possiblement es tracta de la part superior d'una estela amb l'extrem arrodonit escapçat, sense afectar el text. El camp epigràfic és llis.

Dimensions: 47×44×20 cm.

Alçària de les lletres: 5'5-5 cm.

RIPOLLÉS, 1976, p. 253, núm. 81, làm. III; HE 231; ILAP 23; ELC 74.

*D(is) M(anibus)
D(omitiae ?) Tèr-
tullae
an(norum) LV.*

Pel formulari pot datar-se en la segona meitat del segle I o primera del II.

11. Segons G. Escolano es va trobar «à un quarto de legua de Xerica, en la torre de los Hordaces (...). Que después fue traspuesta a la villa, y asentada en casa de mossén Vayo». A. Valcárcel la va veure «en el arrabal a la puerta de la casa de José Campos». N. Ferrer la dóna per desapareguda. Es conserva en el Museu Municipal.

Estela amb l'extrem superior arrodonit. Està un poc esvorellada en la vora de la seua part superior i trencada per la seua meitat, encara que reconstruïda. El camp epigràfic és llis.

Dimensions: 70×44×23 cm.

Alçària de les lletres: 5'2-4'8 cm.

ESCOLANO, 1611, col. 761; DIAGO, 1613 a, p. 111; VALCÁRCCEL, 1852, p. 44, núm. 361, làm. 67; CIL II 3989; FERRER JULVE, 1899, p. 49; FLETCHER i ALCÁGER, 1955, p. 341, núm. XLIX; RIPOLLÉS, 1976, p. 255, núm. 85; ILAP 24; ELC 75.

*C(aius) Fabius C(ai) f(iilius)
Celsus
Gal(eria tribu) edeta(nus)
an(norum) LXXXV
5 h(ic) s(itus) e(st).*

Per la forma del suport i el formulari pot datar-se en la segona meitat del segle I o principis del II.

12. N. Ferrer la va trobar «en la partida de la Torre, junto al camino lindante con el predio de Manuel

Campos (á) Puchero». Es conserva en el Museu Municipal.

Fragment superior dret d'una llosa amb el camp epigràfic en un pla rebaixat. A la banda dreta es conserva part d'una pilastra estriada figurada amb dues acanaladures coronada per un capitell corinti incomplet, del qual es distingeix l'arrancament de les fulles. La inscripció devia estar flanquejada per sengles pilastres semblants, mentre que la part superior conserva part d'una motlura, pertanyent possiblement a la cornisa figurada.

Dimensions: 37×54×18 cm.

Alçària de les lletres: 4'3-4 cm.

MSAV, 1881, p. 9; FERRER JULVE, 1899, p. 51; CIL II 6066; FLETCHER i ALCÁGER, 1955, p. 344, núm. LXV; ILER 2587; RIPOLLÉS, 1976, p. 249, núm. 62; ILAP 17; ELC 76.

*Herenni-
a L(uci) f(ilia) Vil-
lana an(norum) L
[h(ic) s(ita)] e(st).*

Per les característiques del suport i el formulari pot datar-se en la segona meitat del segle I o la primera del II.

13. Segons G. Escolano es trobava «en casa del Mossen Vayo». A. Valcárcel la va veure «en la calle del arrabal a la puerta de la casa de José Campos». J. Ceán i B. Rull la donen com a procedent d'Onda. G. Alföldy i J. Corell²⁶ creuen que aquesta inscripció apareix citada en diverses publicacions amb diferents procedències: *Ilici* (CIL II 3558) i Petrer²⁷. Es conserva en el Museu Municipal.

Llosa amb el camp epigràfic envoltat per una motlura de 4'5 cm. d'amplària. En l'actualitat està trencada en diversos fragments però reconstruïda.

Dimensions: 62×88×18 cm.

Camp epigràfic: 57'5×83'5 cm.

Alçària lletres: 6-4'2 cm.

ESCOLANO, 1611, col. 762; DIAGO, 1613 a, p. 284; VALCÁRCCEL, 1852, p. 43, núm. 359, làm. 66; CIL II 3997; FERRER JULVE, 1899, p. 49; FLETCHER i ALCÁGER, 1955, pp. 342-343, núm. LVII; ILER 2064; RIPOLLÉS, 1976, p. 254, núm. 82, làm. III; ALFÖLDY, 1984, pp. 224-225 i 227; ILAP 13; ELC 77.

*Quintia Proba
sibi et Porcio
Rufo et Porcio
Rufino, arcum
5 fecit et statuas
superimpos(uit) s(estertium) n(ummum) XL (milibus) e(x)
t(estamento) [.]*

Per les característiques del suport i el formulari pot datar-se en el segle II, possiblement en la seua primera meitat.

14. Segons N. Ferrer es va trobar «en la partida del *Cascajar*, propiedad de Jaime Marqués y Angel, formando un sillar en la pared del campo». Es conserva en el Museu Municipal.

Es tracta de dos fragments corresponents a la meitat inferior d'una llosa de caràcter monumental. El camp epigràfic està envoltat per una motlura de 4'5 d'amplària. la fractura afecta algunes lletres de la zona central.

Dimensions del fragment esquerre: 44×49×30 cm.

Dimensions del fragment dret: 74×47×30 cm.

Alçària de les lletres: 6-5 cm.

FERRER JULVE, 1899, p. 51; FLETCHER i ALCÁCER, 1955, p. 345, núms. LXVI-LXVII; HAE 953-954; RIPOLLÉS, 1976, pp. 252-253, núm. 78-79; ALFÖLDY, 1984, pp. 222-223; AE, 1984, 599; ILAP 21; ELC 78.

[M(arco) Porcio] M(arci) f(i)lio

[G]al(eria) tribu [Ruf]o.

Quint[ia] M(arci) f(i)lia

Proba [m]arito

5 *posuit.*

Per les característiques del suport i el formulari pot datar-se en el segle II, possiblement en la seua primera meitat.

15. Segons G. Escolano es trobava «en la casa de Mossen Vayo». F. Diago la va veure «a la puerta del Racionero Jayme del Vayo, en la calle mayor». A. Valcárcel la va veure «en la misma casa de José Campos». Es conserva en el Museu Municipal.

Estela trencada en el seu extrem superior esquerre, afectant les primeres lletres de r. 1. L'extrem superior podria haver estat arrodonit, com apareix en el dibuix de A. Valcárcel. En l'actualitat la part superior dreta apareix repicada amb buixarda en forma d'un petit *pulvinus*. El camp epigràfic és llis.

Dimensions: 85×50×18 cm.

Alçària de les lletres: 5'8-5 cm.

ESCOLANO, 1611, col. 762; DIAGO, 1613 a, p. 83; VALCÁRCEL, 1852, p. 44, núm 362, làm. 67; CIL II 4001; FERRER JULVE, 1899, p. 46; FLETCHER i ALCÁCER, 1955, p. 344, núm. LXI; HAE 1455; RIPOLLÉS, 1976, p. 256, núm. 88; ILAP 9; ELC 81.

Val(eria) Turpia an(norum) L.

M(arcus) Cornelius

Amandus

an(norum) L h(ic) s(itus) e(st).

5 *Cornelia*

Silvana uxor

an(norum) XXXX h(ic) s(ita) e(st).

Per la forma del suport i el formulari pot datar-se en el segle I.

16. Segons G. Escolano es trobava «en la casa de Mossen Vayo». Segons A. Valcárcel es trobava «en el arrabal á la puerta de la casa de José Campos». Es conserva en el Museu Municipal.

Llosa en forma de paral·lelèpede amb el text situat en la seua meitat esquerra. El camp epigràfic és llis.

Dimensions: 32×90×25 cm.

Alçària de les lletres: 5'5 cm.

ESCOLANO, 1611, col. 762; VALCÁRCEL, 1852, pp. 43-44, núm. 360, làm. 66; CIL II 3993; FERRER JULVE, 1899, p. 46; FLETCHER i ALCÁCER, 1955, p. 342, núm. LIII; RIPOLLÉS, 1976, p. 254, núm. 83; ILAP 2; ELC 82.

Auff(idius) ?

Saturnin-

us an(norum) LXV

h(ic) s(itus) e(st).

Per la forma del suport i el formulari pot datar-se en la segona meitat del segle I o la primera del II.

17. A. Valcárcel la localitza «en la calle del Arrabal, en casa de José Marcilla». Es conserva en el Museu Municipal.

Llosa trencada en la part superior dreta, afectant només la motlura, i en l'angle inferior esquerre, afectant les línies 4-6. El camp epigràfic està envoltat per una motlura de 3'5 cm. d'amplària.

Dimensions: 52'5×41'5×10 cm.

Camp epigràfic: 32'5×30 cm.

Alçària de les lletres: 4'5-5 cm.

VALCÁRCEL, 1852, p. 45, núm. 366, làm. 68; CIL II 4000; FERRER JULVE, 1899, p. 50; FLETCHER i ALCÁCER, 1955, p. 343, núm. LX; RIPOLLÉS, 1976, p. 249, núm. 61; HE 233; ILAP 8; ELC 89.

M(arcus) Valeri-

us Martia-

lis an(norum) LX h(ic) s(itus) e(st).

[T]erentia

5 *[—]aporin*

[an(norum) cX]IL h(ic) s(ita) e(st).

Per les característiques del suport i el formulari pot datar-se en el segle II.

18. Un dels dos fragments conservats fou trobat per N. Ferrer Julve en la partida de Navarza; de l'altre desconeixem el lloc on es va trobar. Ambdós fragments es conserven en el Museu Municipal.

Llosa de la qual es conserven dos fragments corresponents a la meitat inferior. El camp epigràfic està envoltat per una motlura de 6 cm. d'amplària; al costat dret es conserva l'extrem inferior d'una voluta.

Dimensions del fragment esquerre: 42×36×11 cm.

Dimensions del fragment dret: 50×34×11 cm.

Alçària de les lletres: 3'8-4'2 cm.

MSAV, 1881, p. 9; FERRER JULVE, 1899, p. 52; FLETCHER i ALCÁCER, 1955, p. 345, núms. LXIX-LXXI; HAE 958; RIPOLLÉS, 1976, pp. 251 i 255, núms. 71 i 87; ALFÖLDY, 1984, pp. 232-233, làm. XI, b-c; AE, 1984, 601; ILAP 18; ELC 90.

[— — —]

optime [d]e se

meritis [e]t sibi

M(arcus) Clodiu[s] M(arci) f(ilius) Gal(eria) tribu

Fabian[us] v(ivus) v(ivis) f(ecit).

Per les característiques del suport i el formulari pot datar-se en el segle II.

19. Segons F. Diago es trobava «en la esquina de la casa de don Roque Valero Cerverio». A. Valcárcel la va veure «en la plaza de Jérica á raiz del piso de la casa del Conde de Cirat». Es conserva en el Museu Municipal.

Bloc amb el camp epigràfic situat en la part superior de l'espai existent entre dues pilastres estriades figurades de 23 cm. d'amplària, amb dues acanaladures i contraestries (*rudenturae*) en la seua meitat inferior, amb bases i capitells molt desgastats i trencats. La fractura superior afecta el text possiblement en les dues primeres línies. El camp epigràfic està envoltat per una motlura de 4'5 cm. d'amplària per la part inferior i 3'5 cm. pels costats. Una profunda mossa en la cara superior indica que el bloc degué ser reutilitzat. El text, tot i que està prou desgastat, pot llegir-se amb seguretat.

Dimensions: 120×74×44 cm.

Distància entre pilastres: 27 cm.

Amplària del camp epigràfic: 20 cm.

Alçària de les lletres: 4'5-4 cm.

DIAGO, 1613 a, p. 113; VALCÁRCCEL, 1852, p. 45, núm. 370, làm. 69; CIL II 3996; FERRER JULVE, 1899, p. 49; ALBERTINI, 1913, p. 355, núm. 44, fig. 58; FLETCHER i ALCÁCER, 1955, p. 342, núm. LVI; RIPOLLÉS, 1976, p. 255, núm. 86; ILAP 5; ELC 93.

— — —]

[— — —]

an(norum) IXX sibi

et Postu-

miae Cu-

pitae ux-

5 *ri an(norum) IXX.*

Per les característiques del suport i el formulari pot datar-se en el segle II.

20. Desconeixem la seua procedència. Es conserva en el Museu Municipal.

Fragment superior dret d'una llosa trencada per les parts superior, esquerra i inferior, afectant el text per tota la banda esquerra. El camp epigràfic està envoltat per una motlura de 5 cm. d'amplària. El text està molt desgastat i resulta de difícil lectura.

Dimensions: 42×24×11 cm.

Alçària de les lletres: 4 cm.

LLOPIS, 1948, pp. 196 i 198, núm. 10; FLETCHER i ALCÁCER, 1955, p. 328, núm. 4; HAE 959; RIPOLLÉS, 1976, p. 250, núm. 66; ILAP 15; ELC 95.

[— — —] *¿Ae] mīlius*

[— — —] *an(norum)] LXX.*

[— — —] *lianus*

[— — —] *an(norum) ———]I h(ic) s(iti) s(unt).*

5 [— — —] *.ate]rna*

[— — —] *an(norum) ———]V.*

Per les característiques del suport i el formulari pot datar-se en el segle II.

21. Procedència desconeguda. Es conserva en el Museu Municipal.

Fragment inferior esquerre d'una llosa llisa. Només el costat esquerre és original.

Dimensions: 34×15×12'5 cm.

Alçària de les lletres: 5 cm.

RIPOLLÉS, 1976, p. 252, núm. 77; ILAP 20; ELC 98.

[— — —]

ve[— — —]

rin[— — —]

Per les característiques del suport pot datar-se en el segle I.

NOTES

¹ Sobre aquest tema vegeu treballs esclaridors com els de P. BELTRÁN VILLAGRASA: «Segobriga». *Archivo de Prehistoria Levantina*, IV, Valencia, 1953, pp. 231-253; J. BLASCO AGUILAR: *Historia y derecho en la catedral de Segorbe*. Valencia, 1973; M. ALMAGRO BASCH: *Segobriga I. Los textos de la antigüedad sobre Segobriga y las discusiones acerca de la situación geográfica de aquella ciudad*. Excavaciones Arqueológicas en España, 123, Madrid, 1983.

² Vegeu una referència a aquesta qüestió en F. BELTRÁN LLOPIS: *Epigrafía Latina de Saguntum y su Territorium (Cronología. Territorium. Notas prosopográficas. Cuestiones municipales)*. Serie de Trabajos Varios del SIP, 67, Valencia, 1980, pp. 355-356.

³ F. ARASA: *Epigrafía latina de Castelló*, en premsa.

⁴ Sobre aquesta qüestió resulta de gran utilitat el treball de J.N. BONNEVILLE: «Le monument épigraphique et ses moulurations». *Faentia*, II, 2, Barcelona, 1980, pp. 75-98.

5 La pobresa decorativa de les inscripcions de la comarca (tan sols l'epígraf ELC 80, de Xèrica, desaparegut, presenta una *laurea*), sense motius que faciliten la seua atribució a un mateix taller, impossibilita la utilització d'aquest criteri metodològic tan útil en altres casos; vegeu, per exemple: D. MANACORDA: *Un'officina lapidaria sulla via Appia*. Roma, 1980.

6 L'estudi dels centres de producció epigràfica a Hispània no està molt desenvolupat, particularment pel que fa al món rural. Sobre aquesta qüestió, vegeu, en general: G. SUSINI: *Il lapicida romano. Introduzione all'epigrafia latina*. Bologna, 1966, pp. 18-26.

7 L'estudi dels materials resulta de gran importància per identificar centres de producció epigràfica; vegeu alguns casos en: A. ÀLVAREZ: «Estudi dels materials de les inscripcions romanes de Terrassa». *Epigrafia romana de Terrassa*, Terrassa, 1981, pp. 87-112; A. ÀLVAREZ, M. MAYER: «Aproximació a l'estudi del material de Rubí i la seva àrea». *Bulletí del Grup de Col·laboradors del Museu de Rubí*, 4, Rubí, 1982, pp. 15-20.

8 La identificació del tipus de pedra s'ha realitzat de manera visual. Una anàlisi més acurada permetrà sense dubte precisar les atribucions —i potser corregir-les— amb major propietat, així com determinar el tipus i característiques de la pedra.

9 Aquesta qüestió ha estat tractada per: J.N. BONNEVILLE: «Le support monumental des inscriptions: terminologie et analyse». *Épigraphie Hispanique*, Paris, 1984, pp. 117-152.

10 Una de les inscripcions estudiades (núm. 18) fou trobada precisament en aquesta partida, situada a vora riu, com en general totes les altres procedències concretes d'altres inscripcions de Xèrica que es coneixen: la Torre (núm. 9, 11, 12), el Partidor (núm. 10) i el Cascajar (núm. 14); com també passa amb les de Viver (núm. 4).

11 F. DIAGO: *Anales del Reyno de Valencia*. Valencia, 1613, p. 13. Potser és una referència al *lapis specularis* citat per Plini (XXXVI, 160) pels voltants de Segobriga, ja que aquest autor reduïa aquesta ciutat a l'actual Sagorb, com era prou corrent en la seua època.

12 B. MUNDINA MILALLAVE: *Historia, geografía y estadística de la provincia de Castellón*. Castellón, 1873, p. 503.

13 MUNDINA MILALLAVE: *Op. cit.* nota 12, p. 245.

14 Almenys dues de Begís (ELC 47, 48) devien figurar encastades en una estructura arquitectònica monumental, probablement un mausoleu funerari.

15 Sobre les esteles, vegeu l'estudi de: G.A. MANSUELLI: *Le stèle romane del territorio ravennate e del Basso PO. Inquadramento storico e catalogo*. Ravenna, 1967, qui distingeix entre «esteles arquitectòniques» i «esteles anarquitectòniques», corresponent aquestes segones a representacions esculpides sobre fons pla. En el grup ací estudiat, només un dels monuments —que nosaltres anomenem de manera genèrica «lloses» o «blocs»— correspondria amb seguretat a la tipologia d'aquestes esteles.

16 Un repàs no exhaustiu dels principals conjunts epigràfics de tota Hispània, en edicions modernes amb aparell gràfic, no ha permès trobar paral·lels exactes d'aquest tipus de representacions arquitectòniques.

17 V. TOCCHETTI POLLINI: *Stele Funerarie romane con ritratti da municipalità di Mediolanum e Comum*. Corpus Signorum Imperii Romani, Italia-Regio XI, Mediolanum-Comum, Fasc. II, Milano, 1990, p. 344 ss., núm. 7, tav. VII.

18 En el Museu Municipal de Xèrica es conserven diversos elements arquitectònics i escultòrics, actualment en estudi, corresponents a alguns d'aquests monuments.

19 L'*Stemma* d'aquesta família ha estat estudiat per G. ALFÖLDY: «Epigraphica Hispanica V. Inschriften aus Jérica und Umgebung». *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 54, Bonn, 1984, p. 230.

20 En una inscripció de Xèrica (ELC 96) apareix una dedicatòria que podria correspondre a aquesta mateixa dona: [*i Fa*] biae / [*At*]/[*icae* ? ———].

21 Es el cas de CIL II 4013=ELC 70 i CIL II 4014=ELC 71, de Viver, i CIL II 4003=ELC 83, de Xèrica, ja citada.

22 BELTRÁN LLORIS: *Op. cit.* nota 2, p. 356.

23 ALFÖLDY: *Op. cit.* nota 19, pp. 238-245.

24 ARASA: *Op. cit.* nota 3.

25 *Saguntum* té més de 300 inscripcions, *Valentia* més de 90, *Edeta* més de 50, *Saetabis* unes 50, *Dianium* 40, *Dertosa* 25 i *Lesera* 5.

26 J. CORELL: «L'epigrafia romana al País Valencià (1982-86)». *Fonaments*, 7, 1988, p. 197.

27 L. ABAD CASAL: «Arcos romanos en el País Valencià: Los testimonios epigráficos». *Lucentum*, III, Alicante, 1984, p. 185.

BIBLIOGRAFIA

- AE: L'Année Epigraphique, París.
 CIL II: *Corpus Inscriptionum Latinarum* = HÜBNER, 1869.
 ELC: Epigrafia Llatina de Castelló = ARASA, en premsa.
 ELST: Epigrafia Latina de Saguntum y su Territorium = BELTRÁN, 1980.
 HAE: *Hispania Antiqua Epigraphica*, Madrid.
 HE: *Hispania Epigraphica*, Madrid.
 IARV: Inscripciones y Antigüedades del Reino de Valencia = VALCÁRCCEL, 1852.
 ILAP: Inscripciones Latinas del Alto Palancia = CARBONELL *et alii*, 1990.
 ILER: Inscripciones Latinas de la España Romana = VIVES, 1971-72.
 MSAV: Memorias de la Sociedad Arqueológica Valenciana, València.
 RIT: Römische Inschriften von Tarraco = ALFÖLDY, 1975.

- ALBERTINI, E. (1913): «Sculptures antiques du Conventus Tarraconensis». *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, IV, Barcelona, pp. 323-474.
 ALFÖLDY, G. (1975): *Die römischen Inschriften von Tarraco*. Madrider Forschungen, 16, Berlín.
 ALFÖLDY, G. (1984): «Epigraphica Hispanica V. Inschriften aus Jérica und Umgebung». *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 54, Bonn pp. 221-245.
 ARASA I GIL, F. (en premsa): *Epigrafia Llatina de Castelló*. València.
 BELTRÁN LLORIS, F. (1980): *Epigrafia Latina de Saguntum y su Territorium (Cronología. Territorium. Notas Prosopográficas. Cuestiones Municipales)*. Serie de Trabajos Varios del SIP, 67, Valencia.
 CARBONELL, M.J.; BORJA, H.J.; PÉREZ, J. (1990): *Inscripciones Latinas del Alto Palancia*. Segorbe.
 DIAGO, F. (1613a): *Anales del Reyno de Valencia*. Valencia.
 DIAGO, F. (1613b): «Antigüedades de Vivel de las Aguas» = F. MATEU LLOPIS, *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, Castellón, 1948, pp. 53-64.
 ESCOLANO, G. (1610-11): *Décadas de la Insigne y Coronada Ciudad y Reino de Valencia*, II. Valencia.
 FERRER JULVE, N. (1899): *Recuerdos de Jérica. Resumen histórico e hidrográfico de esta villa*. Valencia.
 FLETCHER VALLS, D.; ALCÁCER GRAU, J. (1955): «Avance a una arqueología romana de la provincia de Castellón». *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, Castellón, XXXI, pp. 316-353.
 HÜBNER, E. (1869): *Corpus Inscriptionum Latinarum. Inscriptiones Hispaniae Latinae*, II. Berlín.
 LLOPIS Y LLOPIS, S. (1948): «Museo de Jérica (Castellón)». *Memorias de los Museos Arqueológicos Provinciales*, VIII, Madrid, pp. 195-198.

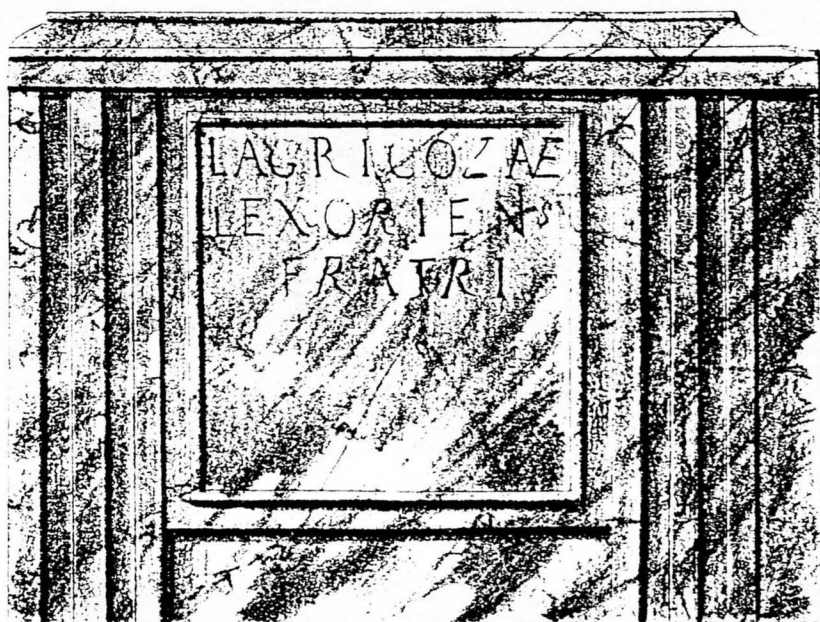
MARTÍNEZ ALOY, J. (1912): «Arqueología valenciana en 1911». *Almanaque de «Las Provincias»*, Valencia, pp. 219-223.

RIPOLLÉS ALEGRE, P.P. (1976): «Sinopsis de epigrafía latina castellonense». *Cuadernos de Prehistoria y Arqueología Castellonense*, 3, Castellón, pp. 229-227.

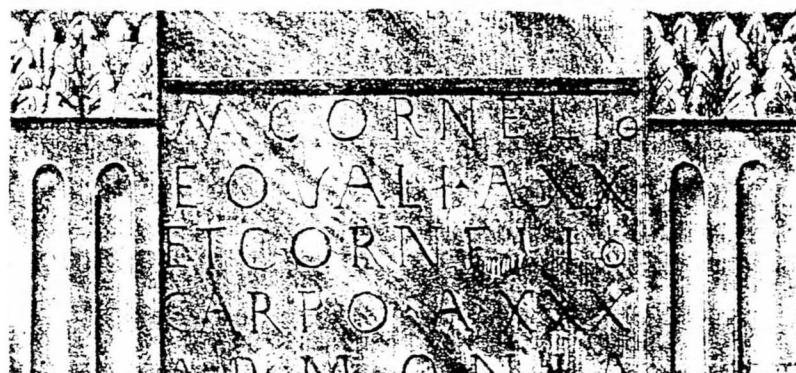
VALCÁRCEL, A. (1852): *Inscripciones y antigüedades del Reino de Valencia*. Memorias de la Real Academia de la Historia, Madrid.

VILLANUEVA, J.L. (1804): *Viage literario á las iglesias de España*, III. Madrid.

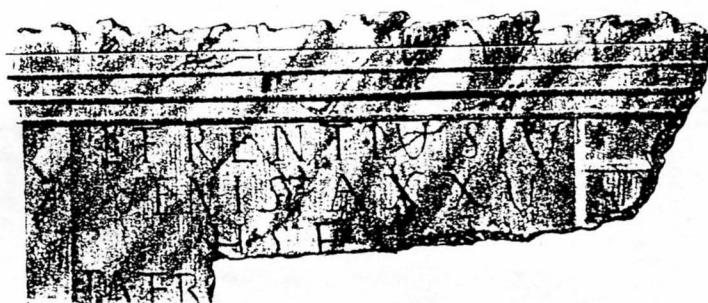
VIVES, J. (1971-72): *Inscripciones latinas de la España romana*. Barcelona.

1

2

7

Làm. I.— Inscripcions de Viver

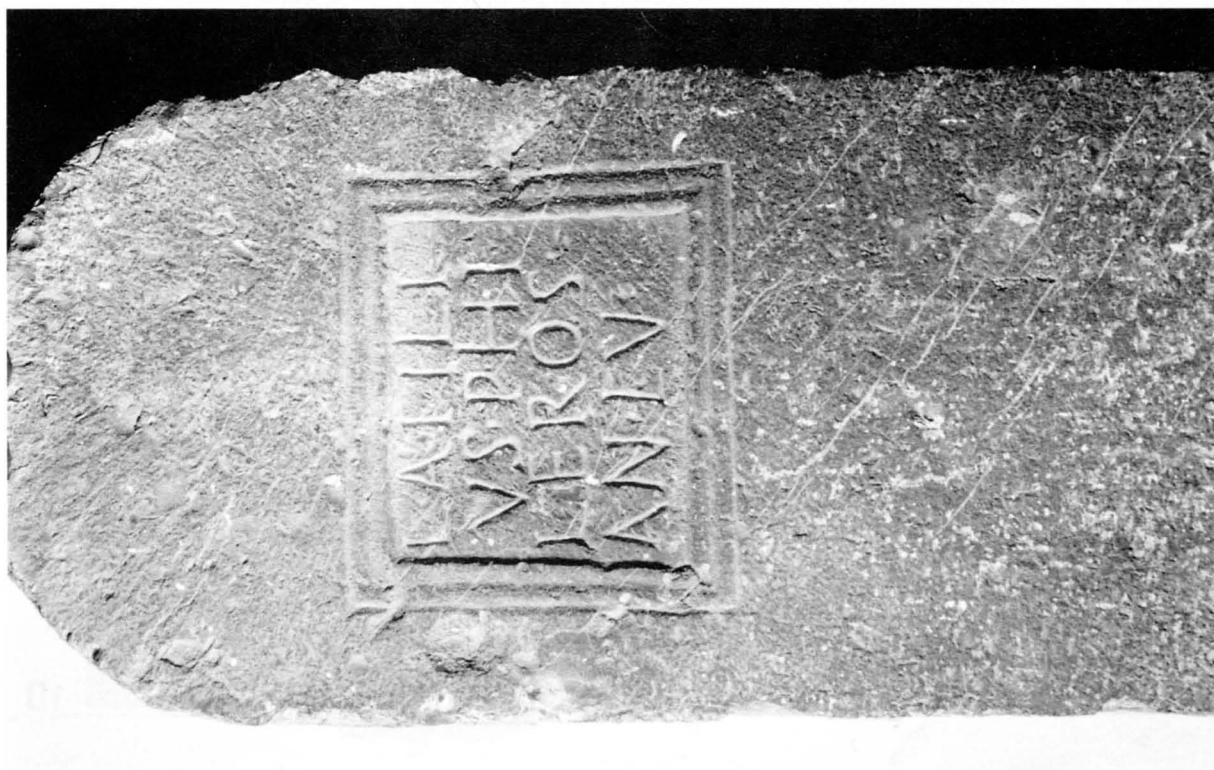

3

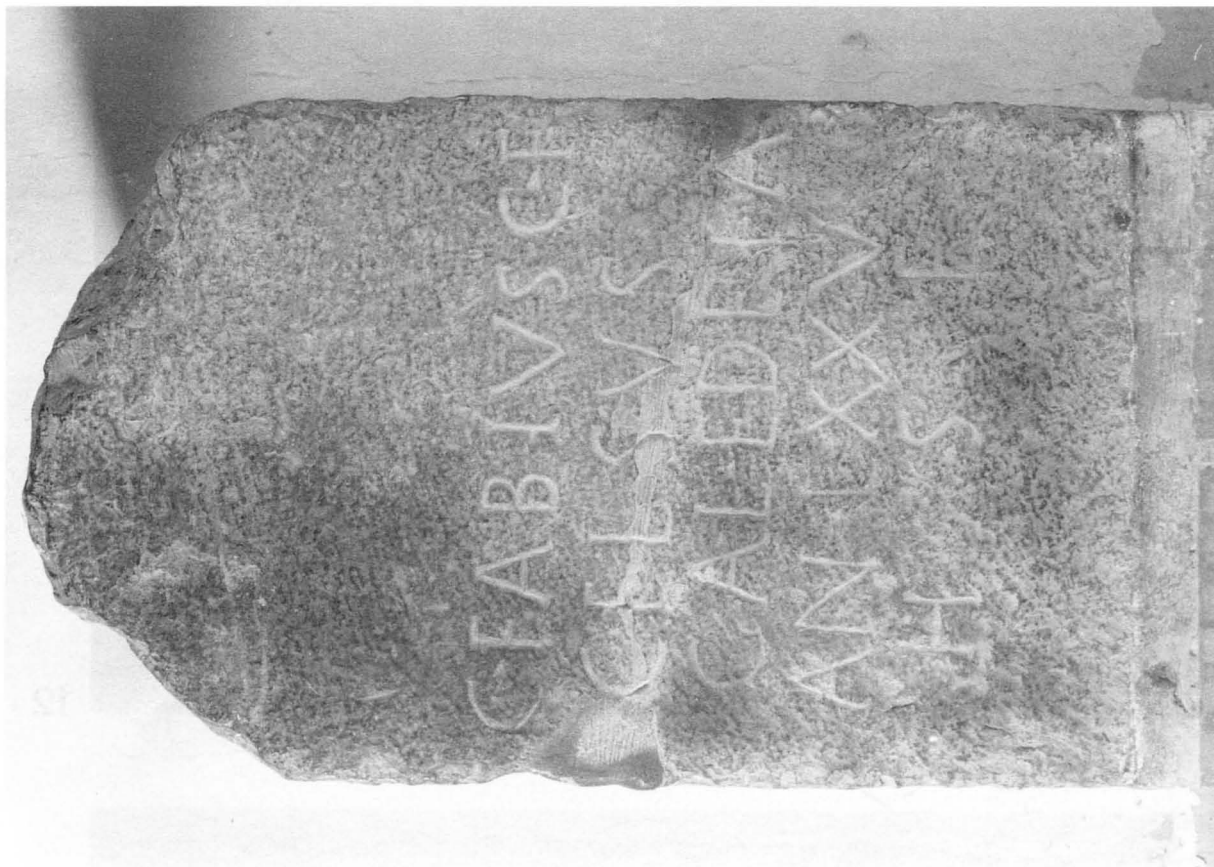

5

Làm. II.— Inscipcions de Viver

9

11

Lám. III.— Inscricpcions de Xèrica

12

13

Làm. IV.— Inscricions de Xèrica

19

15

Lám. V.— Inscipcions de Xèrica